Црквене студије, Ниш / Church Studies, Nis *14-2017, 609-621*
УДК 81'276.6:27-1

Срђан Петровић
Универзитета у Београду, Филолошки факултет
Међународни центар за православне студије, Ниш – Србија
e-mail: srdjan09@mail.ru

ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКЕ ОДЛИКЕ ИМЕНИЦА СА АРХИСЕМОМ „МОНАХ“ У РУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

***Апстракт**: Предмет нашег рада чине јединице лексичког система руског и српског језика, а конкретно именичке лексеме са архисемом „монах“. Сагледава се ниво семне структуре лексема, уз идвајање диференцијалних и интегралних сема које ће послужити за даљу систематизацију и анализу ексцерпиране грађе. На тај начин сагледавају се манифестоване истоветности, сличности и разлике, као и утврђују релевантна лексичко-семантичка обележја издвојене групе именица с циљем њихове што свеобухватније дескрипције у руском језику у поређењу са српским.*

***Кључне речи**: теолингвистика, лексикологија сакрума, семантика, семасиологија, православна монашка духовност, именичке лексеме, архисема „монах“, руски језик, српски језик.*

0. Са кумулативног становишта, ретроспективно и из угла савременог тренутка, православна монашка духовност несумњиво представља једну од најсветлијих, најзначајнијих и најузвишенијих појава у историји и животу Цркве. И упркос многобројним изазовима и искушењима која су се пред монаштво постављала, оно већ читав низ векова неуморно гори као свесјајни светилник и осветљава пут људима, ма где се они налазили у овоземаљској башти Господњој. „Монасима су светлост анђели, а светлост свима људима – монашки живот“, вели преподобни Јован Лествичник[1] и на тај начин, саветујући монахе да чврсто стоје на путу врлине, нимало случајно закључује „јер, ако светлост постане тама, колико ће тек бити мрачна тама која већ јесте мрак, тј. они који живе у свету (уп. Мт. 5,14–16; 6, 22–23)“.

0.1. Говорити и писати о монаштву, као плоду најпотпунијег асектског идеала у своме најизворнијем облику, изразито је захтевно. Њега је готово немогуће докучити до самог краја, будући да суштина и тајна монашког живота заправо представљају тајну будућег века у Царству Небеском. „Преподобни монашки живот је назван уметношћу над уметностима и науком над наукама стога што нам обећава дивна и неизрецива блага, која *око не виде, и ухо не чу, и у срце човеку не дођоше* (1. Кор. 2, 9), а не нека добра која су слична одвашњим трулежним стварима.“[2] У црквеном Предању монашки подвиг интерпретира се као „осма“ тајна Цркве која вечни, есхатолошки живот показује присутним још у овоме свету.[3] Као период настанка монаштва, патристичка литература

1 Лествичник 1963, 157.
2 Никофор Усамљеник 2007, 214.
3 Кардамакис 1996, 174.

готово је јединствена[4], сматра се IV век, премда оно као философија живота суштински постоји колико и само хришћанство. Поникло на пределима савремене Палестине, Египта и Сирије, монаштво све до данас, у континуитету, даје изузетан допринос у погледу развоја сопственог богословља, аскетике, канонике, боголужбеног типика, пастирства, духовништва и стараштва, али и многих сфера културног наслеђа попут књижевности, писмености, уметности и културног живота многих народа, па тако и словенских. Управо у монасима, истиче ава Јустин (Поповић)[5], „Православље је дало своје православно објашњење живота и своје православно оправдање живота."

0.2. Услед великог наслеђа и богате традиције (разуме се, неодвојиво везане од Цркве) монаштво је током времена изградило сопствени, готово јединствени систем вредности (духовних, интелектуалних, моралних, естетских и др.) који представља стожер монашке културе и цивилизације у целини. Из данашње перспективе оно се зато перципира не искључиво као јединствени духовни, већ и социокултурни феномен[6], чији се одраз може пронаћи и на примеру језика народа који припадају ареалу *Pax Slavia Orthodoxa*. Ми ћемо у овоме раду покушати да сагледамо неке од тих одраза, и то на плану лексичког система руског и српског језика.

0.3. Лексема *монах*, према Ксенији Кончаревић[7], сврстава се у ред речи са унутрашњим фоном чија унутрашња форма није довољно прозирна са синхронијске тачке гледишта како би се могле сагледати колективне представе о њој и фонска знања (нарочито значајна за лингвокултурологију). Из тог разлога потребно је проникнути у етимологију. Тако је именичка лексема *монах* грчког порекла, настала од μοναχός (изведеница од μόνος), што значи „сам, усамљен"[8]. Како би достигли јеванђељски идеал живота и изградили себе у колико је могуће већој пуноћи врлине, монаси се самовољно одважују на осамљивање и вођење живота који се, као што је познато, веома разликује у односу на световни. Све то може се запазити и на језичком нивоу, што се на репрезентативан начин може илустровати, примера ради, руском лексемом *инок* и њеним одговарајућим дериватима (*инокиня*, *иночество* итд.).[9] Ради се о творбеном калку од поменутог грч. μοναχός са значењем *монах*, чија је етимологија[10], изведена од старијег **inъ*, у датом случају послужила за указивање на самоћу и различитост која није од овога света.[11]

1. Интересовање за различите аспекте монашке духовности перципиране у језичком кључу испољено је у домену лингвистичких истраживања, премда би оно несумњиво могло бити и веће. У том погледу, а у области русистике и србистике, превасходно се издвајају истраживања Ксеније Кончаревић са становишта теорије комуникативног понашања[12] и конфронтативне лингвокултурологије[13].

1.1. Увидом у научну и стручну литературу може се закључити да лексика из сфере монашке духовности до сада готово није била предмет засебних лексиколошких

4 Мајендорф 2006, 87; Сидоров 2014, 78, 81–135.
5 Поповић 1998, 7.
6 В. Астэр 2010.
7 Кончаревић 2006г, 143.
8 Фасмер 1986, 649; Skok 1971, 453.
9 В. Брянчанинов 2006, 423–424.
10 Фасмер 1986, 135.
11 Потврда томе може се изнаћи и на материјалу црквенословенског језика (отуда *инокъ* – инакый, иной) – исп. Дьяченко 1993, 223.
12 Кончаревић 2006а, Кончаревић 2013в, 35–124.
13 Кончаревић 2006б; Кончаревич 2006.

проучавања. Постојећа истраживања[14] превасходно су парцијалног карактера и заступљена (у различитом, углавном краћем обиму и на различите начине) у оквиру сагледавања одређених питања сакралне лексике у научним[15] и академским[16] радовима, као и монографским остварењима[17]. Из тог разлога одлучили смо се да у овоме раду разматримо лексичко-семантичке одлике именичких јединица са архисемом *монах* у руском у поређењу са српским. Проучавање наведеног сегмента лексема веома је значајно, будући да, како наводи Д. Н. Шмељов, познати руски истраживач у домену семантичких истраживања, лексичко-семантичке промене више него било које друге промене у језику показују везу језика са животом говорних представника одређеног језика.[18]

2. У науци о језику, значење речи представља једну од најважнијих тема, како са теоријског, тако и са практичног аспекта. То умногоме објашњава читав низ приступа његовом проучавању (В. В. Виноградов, Ј. Д. Апресјан, Н. Ф. Алефиренко, Ј. М. Верешчагин, В. А. Звегинцев, Ј. В. Падучева, И. А. Мељчук, Д. Н. Шмељов, И. В. Кобозева, Е. И. Диброва, М. Радић Дугоњић, С. Ристић, Т. Прћић, Д. Гортан Премк и др.). Питање лексичког значења, као што је познато, представља централни проблем лексикологије. Оно се испитује на различите начине, а један од њих јесте путем сема (чија се типологија, превасходно са становишта семасиологије, развија све до данас). Поникле у окриљу структурализма, семе одражавају појединачна својства предмета номинације и разликују се у зависности од улоге у значењској структури речи где су хијерархијски организоване.[19] Оне представљају мање семантичке компоненте значења, премда треба имати на уму да нису све компоненте значења семе. За дескрипцију њихове узајамне повезаности унутар самог значења неопходно је извршити њихово евидентирање и диференцијацију.

2.1. Из тог разлога, у методолошком погледу определили смо се за примену компоненцијалне анализе и конфронтативног метода како би се у оба испитивана словенска језика што свеобухватније сагледале основне интегралне семе семантички сродних речи, али и издвојиле диференцијалне (семе) са становишта дистинкције. Тако ће категоријално-лексичку сему, која ће послужити као семантичка основа, у случају нашега рада чинити архисема *монах*.

2.2. Архисема у структури семеме заузима централно и хијерархијски главно место. Својствена је свим јединицама одређене класе, будући да одражава њихове заједничке категоријалне одлике и својства[20]. На тај начин она представља појмовну вредност која носи информацију о припадности неке лексеме широј тематској групи[21], стога су јој потчињене диференцијале семе које је конкретизују и ступају са њом у хипе-ро-хипонимске односе. Такође, према Милани Радић Дугоњић, под утицајем традиције руске лексикологије[22], архисема заједно са најважнијим семама чини *идентификатор*[23], семски комплекс који има значајну улогу приликом идентификације лексеме.

---

14 Имају се у виду превасходно синхронијска истраживања.
15 На пример: Алексеева 2009; Бајић 2008; Дубровина 2009; Кончаревић 2006в, Кончаревић 2012.
16 Бајић 2013, Горюшина 2002; Матей 2012; Михайлова 2004.
17 На пример: Бугаева 2007, Бугаева 2008; Кнежевић 2010; Ανδρεϊτσένκο 2014.
18 Шмелев 1964, 9.
19 В. Драгићевић 2010, 70–72.
20 Ярцева 1990, 437.
21 Гортан-Премк 2004, 43.
22 Према којој чак и на нивоу диференцијалних сема постоје разлике у погледу хијерархијске позиције.
23 Детаљније в. Радић-Дугоњић 1999.

2.3. Грађу за наше истраживање сачињава 180 лексема (руски језик: 94, српски језик: 86) ексцерпираних из „Руско-српског и српско-руског теолошког речника“ К. Кончаревић и М. Радовановића (в. *Извор*). Не превиђајући чињеницу да монаштво не представља феномен који је непознат другим религијама, на овом месту упутно је напоменути да ћемо се у раду ограничити на лексичке јединице из сфере православне монашке духовности.

2.4. Пре него што се приступи анализи ексцерпираних именица, неопходно је најпре конкретизовати семантички садржај који се налази у основи архисеме *монах* у савременом руском и српском језику. Према изворима дескриптивне лексикографије[24], дати садржај може се одредити на следећи начин: *монах представља члана црквеног реда који живи у манастиру и заветовао се да води асектски начин живота*.

3. Како би се утврдила хијерархијски организована структура значења о групи именица у групном и подгрупом смислу, као и релевантна лексичко-семантичка обележја у целини, приступило се издвајању диференцијалних и интегралних сема које, уз додатну примену конфронтативне анализе, омогућавају сагледавање истоветности, сличности и разлика у анализираним језицима. На основу компонентне анализе приликом које су биле заступљене следеће семе – „пол“, „монашки чин“, „дужност у манастиру“, „статус у манастиру“ „црквени чин“, „свештенослужитељска титула“, „етикецијска формула обраћања“, „вид подвига“, „вид послушања“ и „локализатор“ – омогућено је систематизовање руких и српских именичких лексема са архисемом *монах* и издвајање лексичких подгрупа о којима ће више бити речи у наставку рада.

3.1. *Општи називи за припаднике монашког реда*. Са становишта ове групе лексичка разноврсност присутна је на примеру обају језика. У руском језику је она израженија у већој мери, што потврђује постојање чак осам ексцерпираних лексема којима се монаси номинују (укључујући и моменат моције): *монах* / *монахиня*, *инок* / *инокиня*, *чернец* / *черница*, *черноризец* / *чернозирица*. Прва два пара лексема активно се користе у савременом језику, стилистички су неутрални (с тим што се први пар одликује већом фреквентношћу у употреби). Они представљају формалне синониме, међутим, у манастирској пракси у руској средини, ипак, долази до диференцијације: *монах* представља номинацију монашког лица које је пострижено најмање у чин мале схиме, док *инок*[25] то није.

У српском језику користе се лексеме *монах* и *калуђер* за номинацију монашких лица мушког пола, док се за женски користе *монахиња* и *калуђерица*. Лексеме *монах* и *монахиња* ступају у синонимски однос са лексемама *калуђер* и *калуђерица*. Са становишта савременог тренутка, први пар лексема изразито је фреквентнији на нивоу употребе, док је раније превагу у погледу заступљености односио други пар поменитх лексема.

Монашка средина веома се разликује у односу на секуларну. Са становишта социјалног симболизма, то се, између осталога, може приметити и на основу монашке одеће. Наиме, она је обавезно црне боје (монашка раса, подраса, камилавка и панкамилавка), што има своје богословско утемељење и симболизује најпре одрицање од овога света и добровољно примање на себе жалост и тескоба овога живота. Интересантно је да управо црна боја и раса у руском и српском језику представљају значајну ономасиолошклу спону (рус. *чернец*, *черница*, *черноризец* и *черноризица* у

24 Ожегов, Шведова 2006, 364; Николић ур. 2011, 713.

25 У новије време, превасходно у стручној литератури, русизам *инок* све се више појављује и у српском језику. Занимљиво је да је у лексичком погледу посреди архаизам који, чини се, доживљава своју реактивизацију.

руском и, примера ради, *црноризац* у српском језику).[26] Дате лексеме су данас померене ка периферији лексичког система и представљају архаизме, разуме се, са одговарајућом стилистичком маркираношћу.

3.2. Обитељ у манастиру сачињавају чланови који је насељавају, а то су искушеници[27] и монаси (рус. *насельники*).[28] Искушеник представља световно лице које жели да прими монашки постриг и у манастиру пролази својеврсни вид пробног периода, искушеништва (рус. послушничество), како би се утврдило да спремно и зрело ступа у монашки живот. Из ономасиолошког угла може доћи и до интересантне разлике у погледу издвајања доминантне одлике овог периода у језичкој слици света говорника руског и српског језика. Занимљиво је да је у руском језику то послушање (*послушник*, *послушница*), а у српском – искушење (*искушеник*, *искушеница*). Под утицајем руског језика, превасходно у литератури, у српском језику неретко се употребљава русизам *послушник* (*послушница*) у значењу искушеник (искушеница).

Називи према дужности у манастиру. Монашки живот у манастиру устројен је на посебан начин и у том погледу се одликује одређеним специфичностима. Мушким манастиром управља монах који се у српском језику назива *игуман* (рус. *игумен*), женским *игуманија* (рус. *игумения*, *игуменья*). У питању је духовни чин који означава припадника монашког реда који руководи целокупним животом у одређеном манастиру.[29] У манастирима од посебног значаја то у оба језика може чинити *архимандрит*, што представља највиши монашки презвитерски чин. *Архимандрит* и *игуман* су сродне лексеме, али не и синонимне. Архимандрит је чин виши од игуманског и за разлику од њега одликује га могућност ношења напрасног крста, као и присуство појединих делова на архијерејској одежди попут митре, палице и сл. За архимандрита се углавном бира искусни свештеномонах у позним годинама за заслуге и свој изразити допринос Цркви, док се у руској средини дати чин може доделити и монаху који у Цркви заузима високе административне функције. Такође, монашким лицима у чину у свакодневним обавезама може помагати и *келејник* (рус. *келейник*).

Такође, треба напоменути да манастиром може управљати и *настојатељ* (рус. *монастыреначальник*, *настоятель монастыря*) одн. *настојатељница* (рус. *настоятельница монастыря*). У погледу лексичких односа *настојатељ* и *игуман* на примеру обају језика неретко бивају перципирани као синоними, некада и као готово апсолутни, премда семантичка разлика ипак постоји. Све док у одређеном манастиру настојатељ не поседује чин игумана (игуманије), он није строго везан за њега (што се нпр. неретко

---

26 У прилог констатацији да (црна) боја у ономасиолошком погледу представља значајно обележје одређене подруге именица дате лексичко-семантичке групе може ићи и чињеница да се управо путем хроматске лексике у руском језику може правити јасна дистинкција између мирског (*белое духовенство*) и монашког реда (*чёрное духовенство*). Такође, могуће је вршити и даљу диференцијацију, те је у животу Цркве све до данас позната, на пример, појава *бело монаштво* (рус. *белое иночество*) (детаљније исп. Шаховской).

27 Сродне лексичке јединице такође смо уврстили у истраживање, будући да и оне, премда имплицитно, ипак садрже архисему *монах*.

28 У мушком манастиру обитељ чини *братство* одн. *братија* (рус. *братия*), док је у женском манастиру то *сестринство* (рус. *сестричество*). Иако се у датом контексту у српском језику напоредо могу употребљавати синоними *братство* и *братија*, у руском језику оправдано је одабрати лексему *братия*.

29 Како наводи Ружица Бајић (2008, 40), руска лексема *игумен* и српска *игуман* нису еквивалентне у потпуности. Наиме, у манастирској пракси у руској средини у већим манастирима постоји више игумана који су на ту дужност постављени ради различитих послушања. Тако се може срести нпр. *игуман* за послове поклоничких путовања, *игуман* за економске послове и др.

среће у српској средини). У српском језику се среће још једна синонимна лексема, а то је *старешина* манастира (премда није неуобичајено да се њоме именују и презвитери у црквама). Уз то, настојатељ манастира не мора обавезно бити игуман или архимандрит, већ и епархијски архијереј. У потоњем случају такав манастир назива се ставропигијални (и то далеко чешће у РПЦ) и њиме се руководи преко лица које се у руском именује као благочинный монастыря (срп. *намесник*).

Живот у манастиру теже је замислити без дужности манастирског *економа* (рус. *келарь*), потом *еклисијарха* (рус. *экклисиарх*) којим у манастиру се именује монах задужен за манастирску цркву и распоред богослужења у оквиру богослужбеног круга. Дужности у манастиру несумњиво се могу посматрати и кроз призму послушања (нпр. *звонар*, рус. *звонарь*; *чтец*[30] – рус. *псаломщик*; *псалт*; *протопсалт*; *духовник* и др.), те не би било неоправдано дате лексеме сврстати и у наведену групу. Међутим, услед семантичке обједињености лексема, којом смо се у раду превасходно руководили, ми смо се определили за овај начин класификације.

У овој групи такође се нашао и егзотизам (*великий*) *сакелларий*, који представља дужност у Константинопољској цркви и користи се за именовање главног управитеља манастирима и манастирским имањем.

3.3. *Називи према монашком чину*. Примањем монашког пострига искушеници одн. новопострижени монаси задобијају одређени чин (који на нивоу помесних цркава данас није истоветан). На своме монашком путу, калуђери богоугодним животом и напредовањем у врлини могу напредовати у манастиру и задобити виши чин. Тако се разликују монаси најнижег чина – расофорни монаси (рус. *рясофор*; срп. *расофор*) и виших чинова – схимници, у оквиру којих постоји потподела на малосхимнике и великосхимнике.

Ваља напоменути и то да уколико се лексема *схимник* у руском језику употреби без додатног конкретизовања, углавном се има у виду велика схима (рус. *схимник*, *схимонах*, *схимница*, *схимонахиня*; срп. *великосхимник*, *великосхимница*).

3.4. *Називи приликом ословљавања и етикецијских формула обраћања монашким лицима*. Етикецијске формуле обраћања, како је познато из теорије комуникације, умногоме су одређене најпре самим комуниканатима, али и другим ванјезичким параметарима. У манастиру општење међу сабраћом (рус. *собрат*) носи топао, братски (сестрински) карактер. Углавном се преферира *ти*-општење, што не мора увек бити случај, тим пре уколико се у виду има узраст и чин комуниката. Тако, на пример, у комуникацији са игуманом, архимандритом или старијим јеромонахом може бити примењено и персирање.

Монашка лица међу собом у манастиру једни друге ословљавају користећи лексеме *брат* и *сестра* у одговарајућем облику[31] (у српском језику – вокативу), као и *отац* и *мати* (рус. *отец* / *батюшка*[32], *матушка*) углавном у односу са настојатељем (настојатељицом) манастира или, у неким обитељима, чак и старијим монахом (монахињом), углавном преко 40 година старости. Приликом ословљавања старијих монаха (монахиња) обдарених нарочитим духовним даровима, који се у анализираним језицима именују *старац* (рус. *старец*) одн. *старица*, могу се користити и облици арамејског порекла *ава* (рус. *авва*) и *ама* (рус. *амма*).

30 Над којим, разуме се, претходно мора бити обављена хиротесија.

31 Искушеницима се, такође, обраћа на исти начин, независно од тога да ли су одевени у расу или камилавку, или не.

32 Датом лексемом ословљава се углавном јеромонах, док се у случају монаха без свештеничког чина то не практикује.

Веома је занимљиво да лексички план јединица у овој подгрупи указује на чињеницу која има своју утемељност са тачке гледишка теологије, а то је да живот у манастиру умногоме подсећа на живот и устројство породице. Тако, уколико се обрати пажња на лексеме којима се оперише на нивоу интерперсоналних односа у манастиру (мушком и женском), уочиће се да су у питању лексеме којима се номинује управо најуже језгро породице – *отац* (рус. *отец*), *мати* (рус. *матушка*), *брат* и *сестра*.

3.5. *Називи према чину у оквиру црквене хијерархије.* Црква као сложено тело, и у руској и српској средини, карактерише се и одређеном хијерархијом. У њој се тако разликују три основна степена – ђаконски, презвитерски и епископски – где своје место проналазе и монашка лица искључиво мушког пола. У руском и српском језику она се именују следећим лексемама: ђаконски степен (рус. *Иеродиакон* / *Иеродьякон*, *Архидиакон*; рус. *Јерођакон*, *Архиђакон*), презвитерски степен (рус. *иеромонах*, *игумен*, *архимандрит*; срп. *јеромонах*, *игуман*, *архимандрит*), епископски степен (*Епископ*, *Архиепископ*, *Митрополит*, рус. *Патриарх*, срп. *Патријарх*). Лица која припадају епископском степену, наравно, осим што су примила монашки постриг, морају бити и произведена у архијерејски чин. На тај начин јасно је да лексеме које именују неки од епископских степена ступају у хиперонимски однос са лексемом *архијереј* (рус. *архиерей*). Следствено томе, у питању је хипоним који представља општи назив за припаднике највишег степена црквене хијерархије за који се у обама језицима активно употребљавају и синонимне лексеме *јерарх* (рус. *иерарх*) и *архипастир* (рус. *архипастырь*).

У Православној цркви, епархијалном епископу (у том смислу и Патријарху) у службовању и руковођењу епархијом може помагати *викар* (рус. *викарий*), односно *викарни епископ*. Сродну функцију на примеру обају језика обављао је *хорепископ* одн. Епископ сеоских области. Са становишта савременог језика потоња лексема маркира се као историзам, премда могућност њене поновне активације не би требало искључити у потпуности.

У домену ове групе интересантне су и лексеме *синкелл* и *протосинкелл* у руском језику. Наиме, у РПЦ њима су именују презвитер или монах који је живео уз патријарха или епископа као његов сарадник у управљању и као сведок чистоте његовог живљења. Дате лексеме у руском језику данас припадају историзме, док се у српском језику активно употребљавају и имају нешто модификованије значење. У СПЦ *протосинђел* представља степен одликовања свештенства монашког реда који је еквивалентан звању протојереја код свештенства мирског реда, док је *синђел* у том погледу еквивалентан звању протонамесника. У оба случаја имају се у виду степени које могу поседовати искључиво монаси.

Посебну функцију у Православној цркви чини *ехзарг* (рус. *экзарх*) одн. *чувар трона* који се, такође, у оба језика синонимно назива и *мјестобљуситељ* (рус. *местоблюститель*). У српском језику, наравно, ради се о русизму.

3.6. *Називи свештеномонашких титула монашких лица и компоненте етикецијских формула приликом титулисања*. Црквени великодостојници у оквиру и Руске и Српске православне цркве имају своје титуле, стога постоје и одговарајуће етикецијске формуле које се користе приликом обраћања (титулисања) њима. Дате форуме је пожељно поштовати у комуникацији у црквено-религијској сфери, што се, између осталог, чини и путем одабира одговарајућих титула које се у српском и руском језику именују на следећи начин: *Преподобије* (рус. *Преподобие*) на нивоу монашких лица представља титулу јерођакона или јеромонаха, *Преосвештенство* (рус. *Преосвященство*) Епископа, а *Владика* (рус. *Владыка*) Епископа, Архиепископа и Митрополита. Титулом *Високопреподобије* (рус. *Высокопреподобие*) ословљава се

архиђакон, игуман, игуманија или архимандрит, титулама *Високопреосвештенство* (рус. *Высокопреосвященство*) и *Блаженство* – Архиепископ или Митрополит, док *Светост* (рус. *Святейшество*) представља титулу коју носи поглавар Цркве, Патријарх.

Овој групи припаја се и егзотизам *абуна*, и то на плану у руског и српског језика. У питању је титула Митрополита и Патријарха Етиопске православне цркве.

3.7. *Називи према врсти послушања*. Оставивши себе, узевши крст свој и кренувши за Христом, како пишу Јеванђелисти (Мт. 16, 24; Мк. 8, 34; Лк. 9, 23; Јн. 12, 26), монаси збацују са себе окове овоземљског, пролазног света и крећу стазама чији је циљ достизање уподобљења анђеоском лику (зато се називају преподобнима). На тим стазама они се свакодневну сусрећу са послушањима, тако следећи и пут Самога Исуса Христа, Који у свет „није дошао да му служе, него да служи“ (Мт. 20, 28).

Према учењу Светих Отаца управо се врлина послушности интерпретира као темељ и корен напретка у монашком животу[33], те га је готово немогуће замислити без послушања. Њих даје игуман (игуманија) или, у већим обитељима, намесник (намесница). У нашем корпусу забележени су примери лексема које се тичу и ове подгрупе. Тако се лексемом *алтарница* у руском језику номинује монахиња која право улажења у олтар ради обављања послушања, док се монах који је задужен за паљење свећа (свих, укључујући и оне на полијелеју) именује лексемом *кандиловжигатель*. У српском језику не постоје одговарајући еквиваленти у погледу засебних лексичких јединица, барем не према извору ексцерпирања грађе[34], већ се до значења долази дескриптивно. Једини пример из наше грађе који је забележен у обама језицима јесте *странопримац* (рус. *страннопримец*) чиме се именује монах или искушеник одређен за старање о гостима и посетиоцима обитељи.

3.8. *Називи према подвигу или врсти подвига*. Подвижништво представља посебну аскетску активност усмерену ка задобијању Царства Небеског. „Узмите јарам мој ма себе и научите се од мене; јер ја сам кротак и смирен срцем, и наћи ћете покој душама својим. Јарам је мој благ и бреме је моје лако“ говори Господ (Мт. 11, 29–30). Подвиг тако представља неодвојиви сегмент монашког живота, те не чуди зашто се и према овом критеријуму појављују различите лексеме у нашем корпусу.

Наиме, монах се може подвизавати сам (*подвижник*, *подвижница*) или имати *саподвижника* (рус. *сподвижник*), на пример у испосништву (рус. *постник* – *спостник*; срп. *испосник* – саподвижник у испосништву). Како је познато из историје Цркве, у периоду IV–V века дошло је до формирања двају различитих токова у монашкој духовности што је довело до стварања анахоретства и киновије (општежића).[35] Тако се подвиг може остваривати и изван манастира (рус. *анахорет*, *отшельник*, *пустынник*, *пустынножитель*; срп. *анахорета*, *отшелник*, *пустињак*) или пак у њему, нпр. у келији (*затворник*) или лаври (*лавриот*).

Разуме се, то нису једини критеријуми на основу којих се може говорити о номинацији подвижника. То се може чинити и на основу посебних духовних дарова које одређени подвижник може поседовати. На тај начин, монашка лица која се истичу својим молитвеним даром, у погледу заступања пред Господом, представљају *молитвенике* (рус. *молитвенник*). Такође, треба поменути и *исихасте* одн. *безмолвнике* (рус. *исихаст*, *безмолвник*, *молчальник*), представнике исихазма, мистичног подвижништва у монашкој духовности који је у (пред)византијском периоду био перципиран кроз призму

33 Поповић 1981, 11.

34 Примера ради, у корпусу за дисертационо истраживање Р. Бајић (2013, 282, 457) заступљене су лексеме „кандилар“ и „кандиловжигатељ“.

35 Детаљније у: Казанский 2000, 93–193, 213–320.

отшелништва.[36] Касније се исихастама именују монаси коју свој живот посветили апсолутној тишини, молитвеном тиховању и непрестаној умној молитви. Дати начин духовног живота данас је присутан превасходно на Светој Гори.[37]

3.9. *Називи према локализатору*. Локализатор се као компонента лексичких јединица неретко среће у саставу агионима (па неретко и агиоантропонима).[38] У нашем корпусу забележени су синонимни примери који могу послужити као илустрација за ову групу лексема: *агиорит* и *афонит* у руском језику, као и *Агиорит* и *Светогорац* у српском језику.

4. Групу именица са архисемом *монах* коју смо анализирали у овоме раду, као што се може закључити, карактерише висок степен разгранатости и специфичности у лексичко-семантичком погледу. Дата ситуација условљена је како лингвистичким, тако умногоме и интралингвистичким факторима.

Сагледавана група изузетно је богата са лексичког становишта. Сачињавају је лексеме из општег лексичког фонда (нпр. *отац*, *брат*, *сестра*) које путем механизама полисемије развијају неко од секундарних значења које припада сфери монашке духовности. Такође, своје место проналазе и термини (нпр. рус. *келарь*, *схимник*, *местоблюститель*, срп. *патријарх*, *странопримац*, *расофор*), затим архаизми (нпр. рус. *чернец*, срп. *црноризац*), историзми, бројнији у руском језику (нпр. рус. *синкелл*, *протосинкелл*, *хорепископ*, срп. *хорепископ*), па чак и егзотизми попут *абуна* и (*великий*) *сакелларий*.

4.1. Посматрано у целини, испољено је више сличности него разлика, што се донекле могло и претпоставити, с обзиром на чињеницу да су руски и српски језик два (блиско)сродна словенска језика, најпре у генеалошком и ареалном погледу.

4.2. Наш корпус указује да је руски језик у одређеној мери развио богатији лексички материјал именица из дате сфере (на шта може указати и квантитативни аспект). У лексичком погледу дата ЛСГ обилује синонимским паровима (нпр. рус. *агиорит – афонит*, *пусынник – пустынножитель*, *схимник – схимонах*, срп. *исихаста – безмолвник*, *монахиња – калуђерица*, *Агиорит – Светогорац*) и низовима (нпр. рус. *монах – инок – чернец – черноризец*, срп. *монах – калуђер – црноризац*, рус. – *исихаст – безмолвник – молчальник*), где се са контактолошког аспекта недвосмислено може истаћи приметни утицај грчког језика[39], и то на примеру обају анализираних језика.

4.3. Најизраженије семантичке разлике приметне су у подгрупи назива монашких лица према чину у домену црквене хијерархије (уп. нпр. рус. *синкелл*, *протосинкелл* и срп. *синђел*, *протосинђел*), те се веома често јавља појава међујезичке паронимије. Значењско размимоилажење приметно је, примера ради, и на нивоу титула које у одговарајућим помесним црквама могу поседовати монашка лица. Тако се руском лексемом *протоиерей* номинује титула која се додељује припаднику монашког реда за нарочите заслуге, док се српска лексема *протојереј* чак и не односи на домен монашке духовности, већ указује искључиво на мирски презвитерски чин.

4.4. Поједине лексеме у анализираној групи потребно је додатно прецизирати како би се значење адекватно могло транспоновати на други језик (нпр. уколико се руска лексема *схимник* употреби без додатног конкретизовања, углавном се има у виду велика схима, док се у српском језику *схимник* може схватити не само као монах који је примио постриг велике схиме, већ и мале) или чак уопште сврстати у домен лексема из

36 Исп. Мейендорф 1974.

37 Детаљније о атонском монаштву, његовим почецима и организацији в. Папахрисанту 2003.

38 Бугаева 2007, 28.

39 До истих закључака дошло се и у другим сродним истраживањима, нпр. в. Ανδρεϊτσένκο 2014.

сфере монашке духовности. У потоњем случају превасходно су у питању лексеме из општег лексичког фонда које изван сакралне сфере имају широку употребу (нпр. рус. *монастырский благочинный*, *настоятель монастыря;* срп. *манастирски економ*).

4.5. На корпусу српског језика уочене су тенденције формирања лексема под утицајем руског језика (нпр. *мјесобјуситељ*), чак и у случајевима када српски језик увелико поседује одговарајућу одомаћену лексему. Као илустрација може посужити лексема *послушник* у значењу „искушеник“. Тенденција утицаја српског језика на руски није примећена.

5. У овоме раду покушали смо, дакле, детаљније да расветлимо групу именичких лексема са архисемом *монах* из лексичко-семантичког угла. Као што се може уочити, она се одликује низом специфичности како на плану руског језика, тако и на плану српског. Ваља напоменути и то да обим лексичких јединица ексцерпираних и анализираних у овом раду не треба сматрати коначним и јединим постојећим. Он је ограничен у складу са изворима за које смо се овога пута определили и несумњиво се може (и треба) даље проширивати. Надамо се да ће рад послужити као подстицај за даља проучавања ове теме која засигурно заслужује много више пажње у домену лингвистичких истраживања.

Извор

Кончаревић, К., Радовановић, М. (2012): *Руско-српски и српско-руски теолошки речник = Русско-сербский и сербско-русский богословский словарь*. Београд: Службени гласник.

Литература

Алексеева, М. О. (2009): „Семасиологические аспекты изучения терминологии православия“. у: *Вестник Московского университета*, Сер. 22. Теория перевода, 2, 140–156.

Астэр, И. А. (2010): *Современное русское православное монашество: социально-философский анализ*. Санкт-Петербург: Архей.

Бајић, Р. (2008). „О проблемима превођења неких лексичких јединица из области православне духовности са руског на српски језик“. у: *Наш језик*, XXXIX/1–4, 35–42.

Бајић, Р. (2013): *Лексика из сфере православне духовности у српском језику и њена лексикографска обрада*. Необјављена докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.

Брянчанинов, И. (2006): „О монашестве“. у: А. Н. Стрижев (сост. и общ. ред.) *Полное собрание творений святителя Игнатия Брянчанинова. Том I* (Москва: Паломник), 420–460.

Бугаева, И. В. (2007): *Агионимы в православной среде*: *структурно-семантический анализ*. Москва: ФГОУ ВПО РГАУ – МСХА им. К. А. Тимирязева.

Бугаева, И. В. (2008): *Язык православных верующих в конце XX – начале XXI*. Москва: Издательство РГАУ – МСХА им. К. А. Тимирязева.

Гортан-Премк, Д. (2004): *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Горюшина, Р. И. (2002): *Лексика христианства в русском языке : Системные отношения прямых конфессиональных и производных светских значений слов*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Волгоград: Волгоградский государственный педагогический университет.

Драгићевић, Р. (2010): *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.

Дубровина, С. Ю. (2009): „Организация православной лексики русского языка по функционально-стилистическим разрядам“, *Вестник Московского университета*, Сер. 9. Филология, 1, 34–55.

Дьяченко, Г. (сост.) (1993): *Полный церковно-славянский словарь* : *С внесением в него важнейших древнерусских слов и выражений*. Москва: Издательский отдел Московского Патриархата.

Казанский, П. С. (2000): *История православного монашества на Востоке. Часть первая*. Москва: Паломник.

Кардамакис, М. (1996): *Православна духовност : изворност човековог етоса*. Света Гора Атонска: Манастир Хиландар.

Кнежевић, И. (2010): *Теолошки дискурс енглеског и српског језика: лексичко-семантички и стилистички проблеми превођења*. Београд: Православни богословски факултет Универзитета, Институт за теолошка истраживања.

Кончаревић, К. (2006а): „Комуникативно понашање монаха у српској говорној и социокултурној средини (ситуативни модел анализе)“. у: *Језик и православна духовност: студије из лингвистике и теологије језика* (Крагујевац: Каленић), 223–264.

Кончаревић, К. (2006б): „Монашка цивилизација и језик (конфронтациони лингвокултуролошки приступ)“. у: *Језик и православна духовност: студије из лингвистике и теологије језика* (Крагујевац: Каленић), 153–164.

Кончаревић, К. (2006в): „Руска лексика из религијско-црквене сфере и њена лексикографска обрада (конфронтациони лингвокултуролошки приступ)“. у: *Језик и православна духовност: студије из лингвистике и теологије језика* (Крагујевац: Каленић), 185–193.

Кончаревић, К. (2006г): „Српски језик кроз призму православне духовности, традиције и културе“. у: *Језик и православна духовност: студије из лингвистике и теологије језика* (Крагујевац: Каленић), 137–151.

Кончаревић, К. (2012): „Лексички систем православног социолекта у савременом српском и руском језику (оглед конфронтационе анализе)“. у: *Октоих*, 3, 27–38.

Кончаревић, К. (2013): *Сакрална комуникација : Норме, традиције, средства*. Београд: Универзитет, Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања.

Кончаревич, К. (2006): „Традиции русского и сербского монашества в зеркале сопоставительной лингвокультурологии“. у: *Болгарская русистика*, 3–4, 31–45.

Лествичник, свети Јован (1963): *Лествица*. Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве.

Мајендорф, Ј. (2006): *Увод у светоотачко богословље. Књ. 2*. Врњачка Бања: Пролог.

Матей, И. К. *Православная лексика в современном русском языке и языковом сознании его носителей*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Воронеж: Воронежский государственный педагогический университет.

Мейендорф, И. (1974).: „О византийском исихазме и его роли в культурном и историческом развитии Восточной Европы в XIV в.“. у: *Труды отдела древнерусской литературы*, *Т. 29*, 291–305.

Михайлова, Ю. Н. (2004): *Религиозная православная лексика и ее судьба (по данным толковых словарей русского языка).* Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Екатеринбург: Уральский государственный университет им. А. М. Горького.

Николић, М. (ур.) (2011): *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска.

Ожегов, С. И., Шведова, Н. Ю. (2006): *Толковый словарь русского языка* : *80 000 слов и фразеологических выражений*. Москва: ООО «А ТЕМП».

Папахрисанту, Д. (2003): *Атонско монаштво: почеци и организација* (Београд: Друштво пријатеља Свете Горе Атонске).

Поповић, Јустин (1998). „Оправдање аскетизма (из философије монаштва)“. у: Ј. Србуљ (прир.) *Ви сте со земљи*: *Зборник текстова о монаштву*, 5–9.

Поповић, отац Јустин (1981): *Монашки живот по светим оцима*. Београд: Манастир Свете Ћелије код Ваљева.

Радић-Дугоњић, М. (1999): „Идентификатор – кључни елемент семне структуре речи“. у: Ристић, С., Радић-Дугоњић, М. *Реч. Смисао. Сазнање (студија из лексичке семантике)* (Београд: Филолошки факултет), 47–53.

Сидоров, А. И. (2014): *Святоотеческое наследие и церковные древности. Т. 4. Древнее монашество и возникновение монашеской письменности*. Москва: Сибирская Благозвонница.

Усамљеник, Никифор (2007): „Многокорисно слово о трезвоумљу и чувању срца“. у: *Добротољубље, V том* (Света Гора Атонска: Манастир Хиландар), 214–222.

Фасмер, М. (1986): *Этимологический словарь русского языка. В 4 т. Т. II*. Москва: Прогресс.

Шаховской, ариепископ Иоанн: *Белое иночество*. Православная энциклопедия «Азбука веры». Электронный ресурс: <http://azbyka.ru/otechnik/Ioann_Shahovskoj/beloe-inochestvo/#0_3> (07.04.2016).

Шмелев, Д. Н. (1964): *Очерки по семасиологии русского языка*. Москва: Издательство «Просвещение».

Ярцева, В. Н. (гл. ред.) (1990): *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва: Советская энциклопедия.

Ανδρεϊτσένκο, Ε. (2014): *Ελληνικά γλωσσικά δάνεια: Ορθόδοξου-εκκλησιαστικού περιεχομένου στην εξέλιξη της Ρωσικής γλώσσας*. Αθήνα: Επικαιρότητα.

Skok, P. (1971): *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Knjiga prva*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Срджан Петрович

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИМЁН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ С АРХИСЕМОЙ „МОНАХ“ В РУССКОМ И СЕРБСКОМ ЯЗЫКАХ

Предметом настоящей работы являются лексические единицы русского и сербского языков, а конкретно имена существительные с архисемой „монах“. Анализируется уровень семной структуры лексем, с выявлением дифференцирующих и интегрирующих сем. Данная группа существительных классифицируется по соответствующим подгруппам, а потом рассматривается с точки зрения их лексико-семантическиих особенностей в русском языке в сопоставлении с сербским.